

NOVO U PSIHOLOGIJSKIM RAZVOJNIM TEORIJAMA: MODIFICIRANJE RANIJIH, TE FORMULIRANJE I PROVJERA NOVIH TEORIJA I KONCEPATA

Katica Lacković-Grgin
Benka Benkovića 1e, 23000 Zadar
klgrgin@unizd.hr

Sažetak

Post-moderna revolucija i stavovi o ljudskoj prirodi donose nova shvaćanja cjeloživotnog razvoja, stavljajući u žarište pozornosti ne samo kognitivne, nego i organske procese i emocije, kao i značenje konteksta i kulture.

Opći vidovi promjena ogledaju se u premošćivanju razvojne psihologije i sociologije (Settersten, Jr. 1999), i u jačanju integrativnog pristupa u istraživanjima, odnosno konsenzusa da razvoj valja proučavati s obzirom na ontogenetske, kontekstualne i povijesne čimbenike. Integrativni pristup doveo je do rekonstrukcije ranijih shvaćanja razvoja (npr. propozicija razvoja, vrhunaca i krajnjih točaka razvoja, razvojne važnosti djetinjstva, stabilnosti u srednjoj dobi, zatim povlačenja u starosti, potpunog razvojnog plasticiteta, te univerzalnosti razvoja). Ojačala je ideja o aktivnom i proaktivnom konstruiranju vlastita života. Oblikovani su novi modeli istraživanja kvalitativnih promjena i nove strategije analize istraživačkih podataka koje nude sinkronu i dijakronu perspektivu razvoja. Paralelno s tim dolazi do dvovrsnih teorijskih novina. Jednu čine izmjene nekih postavki u ranijim velikim razvojnim teorijama, ne dovodeći u pitanje njihove osnovne koncepte, odnosno njihovu suštinu. Na primjer, radi se o dopunjavanju spoznaja o uvjetima i procesima koji participiraju u razvoju ili o vremenu njihova javljanja. Druga vrsta novina formuliranje je teorija i/ili modela nastalih na osnovi integracije spoznaja iz nekoliko psihologijskih grana (psihologije ličnosti, motivacije i emocija, socijalne i kliničke psihologije), ali i iz biologije, sociologije i antropologije. Nove teorije koje naglašavaju aktivnu ulogu pojedinca u njegovu vlastitom razvoju potiču široko područje istraživanja samoregulacije u osoba različite dobi, spola, obrazovanja, zdravstvenog statusa, crta ličnosti, kulture i drugih obilježja. Opisuju se tri takve teorije životnog vijeka: 1. dvoprocesni model asimilativnog i akomodativnog suočavanja (Brandtstädter i Rothermund, 2002), 2. meta-teorija razvojne regulacije, tzv. SOC model (Freund i Baltes, 2002; Freund, 2008), 3. motivacijska teorija cjeloživotnog razvoja (Heckhausen, Wrosch i Schulz, 2010). Najnoviji pokušaji sinteze tih teorija obećavaju reduciranje konfuzija u bogatoj empirijskoj građi, a imaju i poticajnu ulogu u novim istraživanjima razvoja onih fenomena kojima se tradicionalno bave filozofija i beletristika.

Ključne riječi: cjeloživotni razvoj, integrativni pristup, teorije i modeli razvoja, gerotranscendencija, samoregulacija, mudrost, žudnja

UVOD

Osnovicu za izmjene i dopune starijih razvojnih teorija i formuliranje novih nazivamo u tzv. post-modernoj revoluciji koja se, između ostaloga, ogleda u transformiranju shvaćanja da je čovjek racionalno biće, nezavisno od organskih procesa i emocija. Post-moderni stavovi o ljudskoj prirodi u žarište pozornosti, uz kognitivne procese, stavljaju organske procese i emocije, te ističu ulogu životnog konteksta i značenje kulture. Time su stvoreni opći uvjeti i za nova shvaćanja u razvojnoj psihologiji, u smislu drukčijeg gledanja na životni tijek, koji ne obilježavaju samo univerzalne zakonitosti razvoja. Naime, neke pojave u razvoju su univerzalne, a neke nisu.

Post-moderna dovela je do drukčijeg poimanja individualizma nasuprot povezanosti s drugima. Naglašava se da je razvoj dinamički proces koji čovjeka čini individualnim, ali i socijalnim bićem. Nadalje, dolazi do rekonstrukcije *perfekcije* kao bazičnog pojma u koncipiranju čovjeka kao bića razuma. Tvrdnje da samo razum omogućuje perfekciju, koja je vrhunac i "krajnja točka" razvoja, podvrgnute su empirijskim provjerama. Pokazalo se da razvoj, u smislu dostizanja perfekcije, nema krajnju točku, nego da on traje cijeli život i da ga prate dobici i gubici.

Trend proširivanja predmeta razvojne psihologije na cijeli životni vijek, sa zahtjevom da ga valja proučavati interdisciplinarno, započeo je krajem sedamdesetih godina dvadesetog stoljeća. Spomenuti trend postupno je vodio k rekonstrukciji ranijih razvojnih teorija i formuliranju novih teorijskih postavki, koje su izmijenile dotadašnja shvaćanja razvoja (Bronfenbrenner, 1979; Baltes, 1987; Baltes i Baltes, 1990; Freund i Baltes, 2002; Freund, 2008; Lerner, 1984; Lerner i Kauffman, 1985; Elder i Caspi, 1988; Brandstädter i Lerner, 1999; Brandstädter, 2009; Heckhausen, 1999; Heckhausen i sur., 2010; Staudinger i Lindenberger, 2003; Li i Freund, 2005).

Razvijala su se i nova metodološka rješenja koja ne samo da su omogućavala spoznaje o općim zakonima razvoja, nego i spoznaje o razlikama među pojedincima i među grupama. Predloženi su i modeli za istraživanje kvalitativnih promjena u individualnom razvoju, kao i modeli o načinu proučavanja individualnih i okolnih promjena. Stvorene su nove mogućnosti za empirijsku provjeru teorijskih postavki o razvoju (Baltes, 1968; Baltes i Schaie, 1973; Baltes, Reese i Nesselroade, 1977; Nagin, 1999; Asendorpf i Valsiner, 1992; Valsiner, 1996; Collins i Sayer, 2001; Caspi i Roberts, 2001; Hampson i Goldberg, 2006).

Među navedenim autorima, kao i drugima, danas postoji konsenzus da je razvoj tijekom života nužno proučavati uzimajući u obzir sve čimbenike koji na njega utječu i/ili ga određuju, a to su *ontogenetski, kontekstualni i povijesni čimbenici*. Te su čimbenike razvoja i ranije separatno istraživali brojni psiholozi, ali u suvremenim se istraživanjima promovira integrativni pristup razvoju. Integracija nalaza reducira konfuziju u literaturi i otkriva koliko je problematika sveukupnog razvoja uronjena u druge discipline. Pored toga, integrativni pristup može poticati nova istraživanja. Kod suvremenih razvojnih psihologa integrativni je pristup ojačao nakon što je 1999. godine Settersten, Jr. objavio knjigu "*Živjeti u vremenu i prostoru: Problemi*

i obećanja razvojne znanosti". Isticao je da osoba u procesu razvoja mora biti aktivna, pa i pro-aktivna, u konstruiranju svoga života i pri tome biti u interakciji sa svojom okolinom. Za razvojne psihologe inspirativan je i stav navedenog autora da je nakon desetljeća paralelnog egzistiranja razvojne psihologije i sociologije "nužno njihovo premošćivanje" (str. 221). Ono se može realizirati tako da razvojna psihologija implementira sociološke spoznaje o socijalnim strukturama i kohortama, a da sociologija uvaži značenje subjektivnih doživljaja ljudi, odnosno da se integri-raju spoznaje sociologije životnog toka i psihologije životnog vijeka. U vrijeme izlaska navedene knjige samo su neki razvojni psiholozi nove generacije ugradili integrativni pristup u svoje teorijske modele i istraživanja (npr. Diewald, Huinink i Heckhausen, 1996; Heckhausen, 1999; Baltes i Mayer, 1999).

Da bi se došlo do boljih metodoloških rješenja u istraživanjima razvoja, valjalo je napustiti dominantnu istraživačku praksu razvojne, pretežito dječje psihologije. Ranija praksa tragala je za ishodima razvoja pomoću transverzalnih nacrti. Takva istraživanja u mnogim su slučajevima rezultirala nesuglasnošću empirijskih podataka i teorijskih postavki. Velik broj takvih pseudo-istraživačkih pokušaja za potrebe istraživanja razvoja, prema mišljenju nekih, samo je prividno bio empiristički (Smedslund, 1995).

Suvremeni razvojni psiholozi smatraju da bi primarni zadatak istraživača trebala biti usmjerenost na istraživanja *razvojnih procesa*, a ne na istraživanja *razvojnih ishoda*. No, ishodi su također važni, ne samo iz spoznajnih i aplikativnih razloga, nego i zato što upućuju na budući razvoj.

Priroda razvojnih fenomena je ireverzibilna kao što je ireverzibilno i razvojno vrijeme, pa ono što je izmjereno u vremenu 1, nije više isto u vremenu 2. Stoga se za istraživanje razvojnih procesa rabe longitudinalni i mješoviti istraživački nacrti. Sa svrhom analiziranja kvalitativnih promjena u razvoju rabe se dvije strategije analize istraživačkih podataka. Pod prvom strategijom subjekti se uspoređuju u pogledu njihovih razlika u različitim varijablama, mjerenima u jednoj prilici. Pod drugom strategijom subjekti se uspoređuju u pogledu promjena u varijablama kroz različite prilike mjerenja. Prva strategija nudi *sinhronu perspektivu* koja omogućuje dobivanje *obrazaca atributa*, tj. *sinchrone profile*. Druga strategija daje *dijakronu perspektivu* i *opažanje promjena u razvoju u različitim točkama mjerenja*.

Novija shvaćanja procesa razvoja

Promjene pristupa u istraživanjima razvoja u psihologiji životnog vijeka i u načinima obrade podataka, rezultirale su novim razvojnim činjenicama vezanima uz nove teorijske propozicije o razvoju. Ključne spoznaje povezane s novim propozicijama su:

Prvo, ontogenetski je razvoj cjeloživotni proces i ni jedan period razvoja nema nadmoć nad drugima. Na osnovi empirije došlo je do odustajanja od ranijih ideja o

prevelikoj razvojnoj važnosti djetinjstva, kao i o stabilnosti razvoja tijekom srednje odrasle dobi, te o starosti kao vremenu povlačenja i gubitaka.

Drugo, proces razvoja nije jednosmjerno kretanje prema sve većoj efikasnosti, već se on sastoji od dobitaka (rasta) i gubitaka (opadanja). Dobici i gubici mogući su u svakom razvojnom periodu, pa se tako i u starosti oni smjenjuju (Baltes, 1987). Ako fizički i socijalni resursi slabe, osobe koriste visokosofisticirane strategije oporavka i postižu održavanje funkcionalne sposobnosti. Kasnije, u modelu naučene zavisnosti M. Baltes (1996) ističe da zavisnost od drugih kod starih nije automatski izazvana starenjem i opadanjem, nego je ona rezultat socijalnih uvjeta u kojima se njihova iskazana nezavisnost odbacuje, pa i kažnjava.

Treće, za razvoj je tipičan plasticitet. Dok su raniji teoretičari smatrali da se u odrasloj dobi različite osobine fiksiraju (npr. Freud je smatrao da su psihoterapijske intervencije neučinkovite kod osoba starijih od četrdeset godina), danas se smatra da ljudi cijeli život posjeduju potencijal za promjene, odnosno plasticitet. Suvremeni psiholozi, pod utjecajem novih činjenica o biološkim prisilama u razvoju, odustaju od ideje potpunog razvojnog plasticiteta, s obzirom na to da organizam s godinama doživljava različita oštećenja koja su rezultat genetički determiniranih procesa, zbog čega stanični mehanizmi oporavka postaju nedovoljni za potpuni plasticitet (Cristofolo, Tresini, Francis i Volker, 1999).

Četvrto, kontekstualizam kao paradigma, naglašava da je individualni razvoj ishod interakcija i varijacija u dobnim i povijesnim stupnjevima i u ne-normativnim događajima. Ljudski razvoj određuju interakcije između aktivnog, organiziranog pojedinca i aktivne, organizirane okoline (Lerner i Kauffman, 1985). Glede dobnih varijacija valja napomenuti, da za razliku od ranijih shvaćanja, životna (kalendarska) dob zapravo je "prazna" varijabla, ako se ne uzimaju u obzir biološke promjene organa, struktura i funkcija, kao i životni zadaci u pojedinim razdobljima života, te društveni, odnosno povijesni procesi. Dakle, iako se u istraživanjima dob tretira kao nezavisna varijabla za razvojne ishode, suvremeni psiholozi drže da je dob varijabla koja ne stoji u osnovi pojedinog razvojnog procesa i njegova ishoda (Costa i McCrae, 1994). Nažalost, brojni autori transverzalnih istraživanja svoje su rezultate interpretirali u terminima promjena s dobi, a ne u terminima dobnih razlika (Marshall, 1999). Takva sistematska pogreška dovela je do tvrdnji kao što je ona o opadanju inteligencije s dobi. Danas se zna da to opadanje može biti uzrokovano događajima koji su češći u starijoj dobi (npr. neke neurološke bolesti, uzimanje nekih vrsta lijekova i slično). U psihologiji starenja više je empirijskih dokaza da dobne razlike utvrđene u transverzalnim istraživanjima nisu identične s dobnim promjenama, kao i da biološki procesi nužno ne reflektiraju psihološke procese (Schaie, 1990).

Peta teorijska propozicija jest da razvoj nekih obilježja ljudi ovisi o socijalno-povijesnom kontekstu. Post-moderna shvaćanja individualizma i povezanosti s drugima najbolje se ogledaju u području istraživanja prirode samopoimanja (Baumeister, 1986). U ranom srednjem vijeku samopoimanje se ne spominje, što potvrđuje

činjenica da u to povijesno vrijeme nije bilo autobiografskih zapisa, niti se pisalo o subjektivnim doživljajima, nego se pisalo o stvarima i događajima, te o religijskim temama. To je vidljivo i u temama slikarstva. Slike i ikone nisu se potpisivale, jer nije bio važan autor, nego lik ili događaj koji se prikazuje. Danas se samopoimanje primarno odnosi na individualna obilježja (*individualizam, autonomiju, motivaciju za postignuće, identitet*), a sekundarno na odnose s drugima (*povezanost, zavisnost, suosjećanje*). Na sekundarna obilježja samopoimanja ranije se nerijetko gledalo kao manje važna ili ih se smatralo indikatorima nezrelosti ličnosti (Bakan, 1966; Guisinger i Blatt, 1994).

Različite kohorte različito reagiraju na povijesne i društvene mijene (Riley, 1985). Kad istraživački rezultati nisu tu činjenicu uzimali u obzir nije ih se moglo smisleno interpretirati, pa se danas provode istraživanja sa svrhom utvrđivanja prilagodbe na povijesne promjene ljudi različitih generacija. Povijesno vrijeme govori o aktualnim društvenim normama u zakonodavstvima koja reguliraju obiteljske odnose, obrazovanje, zapošljavanje, umirovljenje, zdravlje i drugo. Neko povijesno vrijeme može donositi manje normativnih zahtjeva za pripadnike pojedinih društvenih i dobnih skupina, što također valja uzimati u obzir prilikom istraživanja razvoja tih skupina. Smanjena društvena regulacija reflektira se na razvoj samoregulacije ponašanja, jer promjene u tom pravcu stimuliraju povećanu mentalnu i ponašajnu aktivnost pojedinaca (Settersten, Jr., 1999; Wrosch i Freund, 2001), zbog čega su mogući drukčiji razvojni ishodi nego u strogo normiranim društvima. Uzimajući u obzir socijalne strukture, Sørensen (1986) govori o *otvorenim i zatvorenim pozicijama* u strukturi. Otvorena pozicija čini pojedinca slobodnijim od utjecaja drugih, pa mu njegove osobine i sposobnosti omogućuju veću mobilnost. Svoje planove ne mora nužno dijeliti s drugima, kao oni u zatvorenoj poziciji u kojoj se mora uvažavati dob kojoj se pripada, preuzimanje uloga i očekivana ponašanja. Za razliku od otvorenosti u stabilnim društvima, u društvima koja doživljavaju radikalne transformacije (npr. suvremeni prijelazi iz socijalizma u kapitalizam), pojedinci koji su se do srednje dobi razvijali u zatvorenim pozicijama socijalističkog društva i, parafrazirajući Fromma, imali sigurnost, ali ne i slobodu, tijekom tranzicije imali su osjećaj da ne mogu kontrolirati mnoga područja vlastita života, jer se ne snalaze u otvorenim pozicijama (Heckhausen, 1999).

Nakon što su psiholozi počeli ozbiljno uzimati u obzir povijesne, društvene i kulturne okolnosti i uvjete razvoja, u svojim su istraživanjima došli do podataka čiji je utjecaj potaknuo izmjene u razvojnim teorijama koje su formulirane šezdesetih i sedamdesetih godina prošlog stoljeća, pa i ranije. Provjere navedenih teorijskih propozicija, kao npr. one o dobicima i gubicima u cjeloživotnom razvoju, dovele su do izmjena ranijih razvojno-kognitivnih teorija, dok su ispitivanja interakcija aktivnog, organiziranog pojedinca i aktivne, organizirane okoline rezultirala formuliranjem novih razvojnih teorija u psihologiji životnog vijeka.

U ovom radu najprije će se raspraviti izmjene nekih postavki u klasičnim razvojnim teorijama, što će se ilustrirati na primjerima poznatih psiho-socijalnih teo-

rija. Nakon toga prikazat će se nove razvojne teorije i/ili modeli, koji su nastali pod utjecajem integracije spoznaja iz nekoliko psihologijskih grana (psihologije ličnosti, motivacije i emocija, te socijalne i kliničke psihologije), ali i iz biologije, sociologije i antropologije. Najveći korpus spoznaja, čije integriranje je urodilo novim teorijskim pristupima, tematski pripada istraživanjima samoregulacije ponašanja ljudi različite dobi, kohorti, spola, obrazovanja, zdravstvenog stanja, crta ličnosti, kulture i drugih obilježja.

Modificiranje ranijih teorija

Modifikacije Havighurstove teorije razvojnih zadataka

Rezultati istraživanja u okviru novih propozicija različitih područja razvoja tijekom životnog vijeka, odrazili su se na izmjene u dvije klasične razvojne teorije.

U teoriji razvojnih zadataka (Havighurst, 1953, 1972) nije došlo do većih promjena, već samo do drukčijeg vremenskog pozicioniranja pojedinih razvojnih perioda i zadataka za nove generacije ljudi. Danas se naglašava da su pojedine sekvence razvoja više deregulirane nego što je to bilo u vrijeme nastajanja teorije. Proces deregulacije najviše zahvaćaju razvoj u odrasloj dobi, posebice u području obiteljskog i radnog života. Sekvence razvoja i razvojni zadaci u djetinjstvu i mladosti i dalje su više institucionalno regulirani, s inoviranim životnim zadacima, osobito u području obrazovanja, ali i u području odnosa s drugima.

Modifikacije Eriksonove psihosocijalne teorije razvoja

Eriksonova psiho-socijalna teorija (Erikson, 1963), doživjela je izmjene koje reflektiraju nove spoznaje o nekim stadijima i razvojnim konceptima. Dio tih izmjena inicirao je i sam autor (Erikson, 1984; Erikson, 1982), ali i mnogi drugi (Kotre, 1984; McAdams i de St. Aubin, 1992; Vaillant i Milofsky, 1980; Vaillant, 1993; Arnett, 2000; Erikson, 1998).

Jedan od ključnih koncepata Eriksonove teorije je *identitet*, koji on opisuje kao stabilan doživljaj sebe, odnosno doživljaj istovjetnosti i kontinuiteta (Erikson, 1968). Formiranje identiteta šezdesetih godina prošlog stoljeća situiralo se u razdoblje adolescencije. Dvadesetak godina kasnije Erikson (1980) ističe da ako povijesno vrijeme, društvene i kulturne promjene pred pojedinca stavljaju nove zahtjeve, to može biti izvor novih kriza, pa i on počinje relativizirati dobne granice razvoja identiteta.

Promjene u mnogim područjima života danas su još intenzivnije nego osamdesetih godina prošlog stoljeća. Između ostaloga, promijenjene su okolnosti formiranja spolnog i rodnog identiteta. Raniji pokreti za prava žena i aktualni pokreti za prava homoseksualaca rezultirali su većom samosvijesti suvremenih ljudi, pa formiranje identiteta današnjih mladih generacija postaje kompleksniji proces. Slično

vrijedi i za profesionalni identitet, zbog diskrepancije koja se u suvremenom svijetu javlja između širokih mogućnosti profesionalnog obrazovanja i sve manjih mogućnosti zapošljavanja, kao i zbog nesklada između razine profesionalnog obrazovanja i zahtjeva rada u uvjetima naglog tehnološkog napretka. Neprestane tehnološke promjene zahtijevaju cjeloživotno obrazovanje i fleksibilno mijenjanje profesije. Porast razvojnih alternativa prolongira krizu identiteta i čini je snažnijom i učestalijom nego u prošlosti (Steinberg, 1993). Najnoviji podaci pokazuju da se razvoj identiteta, koji je ranije završavao krajem adolescencije, nastavlja i dalje (Beaumont, 2011).

Danas se sve češće govori o novom stadiju razvoja, nazvanom *nadolaženje odraslosti* (Arnett, 2000). On se smješta u period od 18 do 28 godina života. Dok sociološko gledište o odlaganju perioda odraslosti kao razlog ističe promjene u suvremenim društvima, neuroznanstvenici ih objašnjavaju novim spoznajama o razvoju mozga. Utvrđeno je da se razvoj mozga nastavlja do dvadesetpete godine, a posebice je produžen razvoj prefrontalnog korteksa koji je nadležan za procesiranje informacija i socijalno prosuđivanje, te za planiranje aktivnosti. *Integrativno gledište uzima u obzir i sociološke i neuropsihološke razloge, tvrdeći da mladi ljudi mogu postati odrasli tek nakon dvadesetpete godine života, jer su tada sposobni preuzeti odgovornost za sebe i za druge.*

Stadij nadolaženja odraslosti Arnett (2000) opisuje kao vrijeme u kojem mladi istražuju različite mogućnosti u ljubavi, radu i svjetonazoru. Ovaj među-period spominjao je još Keniston (1970), predlažući da se označi terminom *mladost* (engl. youth). No, većina je autora prihvatila Eriksonov naziv *prolongirana adolescencija* (Erikson, 1968). Obojica su smatrala da se taj period javlja u industrijski razvijenim društvima u populaciji mladih koji nastavljaju školovanje. Međutim, danas se značajno povećava broj mladih koji ostaju uz roditelje čak i kad završe školovanje, pa kasnije sklapaju brak i postaju roditelji, jer teško nalaze zaposlenje i nesprenni su za preuzimanje odgovornosti za vlastiti život. Sve više njih participira u nekim oblicima produženog stručnog obrazovanja s namjerom promjene prvotne profesije (Arnett, 2000). Na osnovi kvalitativnih podataka iz strukturiranih intervjua s mladima, Arnett (2004a) predlaže pet distinktnih odlika nadolaženja odraslosti, navodeći da je to doba:

- *istraživanja identiteta*;
- *nestabilnosti* (zbog brojnih izbora u različitim životnim područjima i donošenja odluka mladi se osjećaju “pretrpanima”);
- *fokusiranosti na sebe* (razmišljaju o tome kako razvijati svoja znanja, vještine i svoj životni plan);
- *osjećanja razmeđe* (nisu više adolescenti, a nisu ni odrasli);
- *ispitivanja raznih mogućnosti* (osjećaju veći stupanj nezavisnosti u odnosu na raniju dob i tendiraju optimističnom viđenju života);

Za mjerenje navedenih odlika Reifman, Arnett i Colwell (2007) konstruirali su Upitnik dimenzija nadolazeće odraslosti (engl. IDEA). Rezultati primjene toga

upitnika pokazali su da viša postignuća na dimenzijama upitnika imaju ispitanici u dobi od 18 do 23 godine, te da s dobi opada prisutnost navedenih odlika. Analize razlika među ispitanicima s obzirom na status zaposlenosti, obrazovanje, spol i tip životne zajednice (život s roditeljima ili s prijateljima, brak, kohabitacija), pokazuju da oni koji žive s prijateljima imaju više rezultate na dimenziji ispitivanja raznih mogućnosti, dok oni u braku imaju na toj dimenziji najniže rezultate. Ispitanici kojima buduća karijera traži veće obrazovanje imaju veća postignuća na skalama koje mjere preispitivanje identiteta i nestabilnost. Studenti i njihovi vršnjaci koji ne studiraju razlikuju se samo na dimenziji ispitivanja mogućnosti, na kojoj studenti imaju veća postignuća.

U literaturi nađena je samo jedna longitudinalna studija koja je pratila stabilnost svih pet dimenzija kod muškaraca i žena (Kim, 2012). Jedina razlika između te studije i studije Reifmana i suradnika (2007) bila je da se u njoj javilo marginalno opadanje rezultata u upitniku IDEA kod onih koji su tijekom praćenja postali roditelji. To je sukladno mišljenjima da nadolaženje odraslosti završava tranzicijom u roditeljstvo (Arias i Hernandez, 2007 – prema Kim, 2012).

Zanimljivo je spomenuti da u dobi nadolaženja odraslosti dolazi i do promjena u crtama ličnosti. Raste savjesnost i dopadljivost, a opada neuroticizam, ali i negativni afektivitet (Watson i Humrichouse, 2006). Takve promjene u crtama ličnosti također doprinose činjenici da krajem toga razdoblja većina mladih počinje prihvaćati odgovornost za sebe i druge.

Na osnovi istraživanja, Arnett (2004b) zaključuje da suvremeni mladi ne žele prihvatiti odgovornosti odraslih u vrijeme kad se to od njih očekuje, nego to žele kasnije. Mnogi ispitanici napominjali su da to žele nakon tridesete godine života.

Kad su zahtjevi okoline pretjerani i ne uvažavaju individualne želje pripadnika ove populacije, tada nepostizanje ciljeva u nadolaženju odraslosti može biti povezano s depresivnim simptomima (Nurmi i Salmela-Aro, 2002). U reduciranju takve simptomatologije, u situacijama nemogućnosti realizacije ciljeva, pokazali su se učinkoviti neki mehanizmi samoregulacije. Longitudinalna studija u Njemačkoj (Skaletz i Seiffge-Krenke, 2010), nalazi da se zdravo prelaženje ovog životnog razdoblja postiže: 1. usmjeravanjem na glavni cilj, 2. selekcijom razvojnih ciljeva i 3. sekvencioniranjem ciljeva (npr. najprije naći posao, pa onda zasnovati trajnu vezu). Najviše depresivnih simptoma imali su ispitanici koji su istovremeno pokušavali realizirati dva podjednako važna cilja.

Zbog suvremenih društvenih okolnosti u kojima se nalaze mladi ovog razvojnog razdoblja, ali i iz mentalno-higijenskih razloga, mislim da bi daljnja istraživanja razvojnih procesa koji doprinose njihovoj prilagodbi mogla biti vrlo relevantna.

Novija shvaćanja generativnosti

Eriksonov koncept *generativnosti* krajem dvadesetog stoljeća postaje jedan od vrlo često spominjanih konstrukata u literaturi o razvoju ličnosti u odrasloj dobi. To

se, između ostaloga, izražava u porastu broja definicijskih odrednica generativnosti. Neke od njih bile su usmjerene na motivacijsku osnovicu generativnosti (*npr. želja za besmrtnošću, potreba da se bude potreban, tendencija k djelovanju i zajedništvu*), druge su naglašavale vanjske manifestacije generativnosti (*biološku, roditeljsku, tehničku i kulturnu*). Oni koji su se bavili generativnošću u starijoj životnoj dobi određuju je kao stav prema životu i svijetu u smislu razumijevanja vlastitog položaja u slijedu generacija. Ovo je ujedno i najveće proširenje prvotnog Eriksonova određenja generativnosti. Radi se o završetku dugotrajnog procesa razvoja generativnosti koji počinje radanjem i brigom za vlastito potomstvo, nastavlja se brigom o mlađoj generaciji, te elaboriranjem i sistematizacijom vlastite generativnosti da bi se postigao *integritet*.

Predloženo je više modela generativnosti. Jedan od njih je *statusni model generativnosti* (Bradley, 1997). Model pretpostavlja dva kriterija za nalaženje statusa generativnosti: *uključenost i obuhvaćenost*. Uključenost se odnosi na brigu za sebe i za druge, a *obuhvaćenost* se odnosi na širinu djelokruga aktivne brige za druge. Kombinacijom ova dva kriterija autor izvodi sljedeće statuse generativnosti:

1. **generativni status** – (visok stupanj uključenosti i obuhvaćenosti i za sebe i za druge);
2. **status djelovanja** – (visok stupanj uključenosti i obuhvaćenosti za sebe, ali ne i za druge);
3. **komunalni status** – (visoka uključenost za druge, ali ne i za sebe, što se nekad percipira kao kočenje tuđe samostalnosti ili kao nametljivost);
4. **konvencionalni status** – (visok stupanj uključenosti i nizak stupanj obuhvaćenosti za sebe i za druge, puno brige, ali i ograničenost ponude, inzistiranje na ustaljenim vrijednostima koje se žele prenijeti mladima);
5. **stagnirajući status** – (niska uključenost i niska obuhvaćenost kako za sebe tako i za druge).

Navedeni se statusi mogu identificirati u različitim područjima života (u radu, obitelji, prijateljskim odnosima, ali i na planu osobnih interesa i ciljeva), pa je model prikladan za istraživanja generativnosti u tim domenama. Očekivani rezultati mogli bi biti primjenjivi u svakodnevnom životu.

Drugi je *razvojni model generativnosti* (Stewart i Vandewater, 1998), koji govori o tri faze razvoja generativnosti. Prva je **faza želje za generativnošću** (u ranoj odrasloj dobi), druga je **faza osjećaja generativnog kapaciteta**, a treća je **faza generativnog postignuća**. Provjeravanje ovog modela zahtijeva longitudinalni nacrt istraživanja, a za sada mi nije poznato ni jedno takvo istraživanje.

Razvojno zanimljiv je i prijedlog što ga je iznio Vaillant (1993). Na osnovi kliničkih istraživanja on predlaže razdvajanje Eriksonova sedmog stadija na dva stadija. Prvi je **konsolidacija karijere nasuprot zaokupljenosti sobom**, koji slijedi nakon šestog stadija (*intimnost nasuprot izolacije*). Drugi je **stadij čuvara smisla nasuprot rigidnosti**, koji prethodi osmom stadiju (*integritet nasuprot očajanju*),

(Vaillant i Milofsky, 1980). Generativnost započinje brigom za jednu ili više mladih osoba, a završava čuvanjem smisla, vođenjem znanih i nezvanih k očuvanju vrijednosti i tradicije. Oni koji ne uspijevaju napredovati nakon stadija konsolidacije karijere, nikad ne dostignu fazu u kojoj više brinu o mladim generacijama nego o sebi. Oni stagniraju. Vaillantovi klinički rezultati upozorili su na pravce razvoja generativnosti tijekom odrasle dobi i potaknuli statistička istraživanja dobnih značajki generativnosti. Njihovi rezultati pokazuju da generativnost raste od tridesete do pedesete godine i da je u srednjoj dobi najrazvijenija (Peterson i Klohn, 1995; Keyes i Ryff, 1998).

Najširu elaboraciju generativnosti predstavlja *model generativnosti* McAdamsa i de St. Aubina (1992). U njemu se generativnost određuju kao transakcijski konstrukt koji uključuje individualnu, interpersonalnu i socijalnu dinamiku. Model uključuje sedam međusobno povezanih komponenti: **kulturalni zahtjevi, unutar-nja želja, briga za sljedeću generaciju, vjera u vrstu, predanost, djelovanje i generativna priča**. Autori su sami operacionalizirali četiri komponente modela (generativna briga, generativno djelovanje, obvezivanje i generativna priča) i među njima utvrdili umjereno visoke i značajne korelacije, što indicira na konvergenciju tih komponenti prema općoj generativnosti. Model u cjelini nije bio provjeren, jer je bilo nužno konstruirati mjere za ispitivanje svih njegovih komponenti. Istraživači Ocjelne psihologije Sveučilišta u Zadru i njihovi suradnici s Pedagoškog fakulteta u Ljubljani, adaptirali su i konstruirali skale za mjerenje generativne brige, generativnog djelovanja, vjere u vrstu, te životnih ciljeva za mjerenje unutarnje želje za djelovanje i zajedništvo (Pokrovac, 2003; Lacković-Grgin, 2004; Čubela Adorić i Tucak, 2006; Tucak, 2006; Penezić i sur. 2008; Tucak Junaković, 2009; Tucak Junaković, 2010). To je omogućilo istraživanje do sada najvećeg broja komponenti ovog modela, što ih je istovremeno zahvatila Tucak-Junaković (2009) s ciljem provjere modela. Analiza traga uglavnom je potvrdila valjanost većine pretpostavki McAdamsa i de St. Aubina o odnosima među komponentama modela. Između ostaloga, pokazalo se da važnost ostvarivanja bliskih odnosa (zajedništvo), te generativno djelovanje direktno utječu na brigu za dobrobit budućih generacija.

Model generativnosti McAdamsa i de St. Aubina poticajan je za istraživanja. Iako je nastao u američkom društvu, rezultati dobiveni u naših ispitanika indiciraju na kulturalnu univerzalnost generativnosti, što bi svakako valjalo provjeriti i u drugim kulturama. S razvojnoteorijskog stajališta vrijedan podatak navedenog istraživanja je visoka prediktivna vrijednost ciljeva zajedništva, generativne brige, nade u budućnost i generativnog djelovanja za *integritet*, koji Erikson određuje kao osjećaj svrhe i smisla života koji se postiže u osmom stadiju razvoja.

Novi, deveti stadij razvoja

Najveća izmjena u Eriksonovoj teoriji dodavanje je devetog stadija psihosocijalnog razvoja, što ga je predložila Eriksonova suradnica i supruga *Joan Erik-*

son (Erikson, 1998). Dodavanje novog stadija razvoja u prvom je redu posljedica činjenice da se u drugoj polovici dvadesetog stoljeća značajno povećao prosječni ljudski vijek. Sve više ljudi živi do osamdeset, pa i do devedeset godina, dakle niz godina nakon umirovljenja i nakon vremena u kojem su riješili krizu *integritet* nasuprot *očajanju*. U shvaćanju starosti dugo je dominirala teorija povlačenja, koja je doprinosila široko rasprostranjenim stereotipijama o starosti i starim osobama kao o onima čiji život obilježavaju samo gubici u svim domenama funkcioniranja. Socijalno povlačenje i usmjerenost starih na sebe pogrešno se interpretiralo kao negativno. Navedenu opservacijsku paradigmu promijenile su Bonska (Lehr i Thomaes, 1987) i Berlinska studija starenja (Baltes i Mayer, 1999), kao i modeli uspješnog starenja što su ih formulirali psiholozi, članovi berlinskog Max Planck Instituta (Baltes i Baltes, 1990). Te studije govore u prilog teoriji aktiviteta, nasuprot teoriji povlačenja.

Sam Erikson, doživjevši duboku starost, mijenja gledište o procesima u starosti. Navodi da se ego nastavlja razvijati i nakon osmog stadija, jer uspješno rješenje krize osmog stadija omogućuje nove unutarnje procese, posebice one koji dovode do prihvaćanja smrti bez straha (Erikson, 1980). Nakon Eriksonove smrti, na osnovi njegovih rukopisa i poticajnih rasprava što su ih vodili, Joan Erikson dodaje deveti stadij psihosocijalnog razvoja. *Izvor krize u devetom stadiju je gubitak vjere u svoje fizičke i mentalne sposobnosti, uz zabrinjavajući osjećaj osobe da gubi sposobnost održavanja svoje nezavisnosti*. Na izvjestan način ponavlja se kriza iz prvog razvojnog stadija (*povjerenje* nasuprot *nepovjerenju*). Time izazvana tenzija može postati izvorom rasta i promjena ega. U jednoj longitudinalnoj studiji praćeni su *vrlo stari* od njihove 85. do 92. godine života (Agren, 1998). Autorica kod njih otkriva nekoliko strategija prilagodbe. Između ostaloga, u njih se javlja kognitivna pragmatičnost koja dopušta osobni rast usprkos opadanju funkcioniranja. Stari reduciraju vremensku perspektivu tako što stavljaju naglasak na svoje dnevno funkcioniranje. Neki nalaze da u visokoj dobi života (oko 85 godina), opada interes za materijalno posjedovanje, a raste interes prema filozofskim gledištima o smrti (Johnson i Barer, 1993), odnosno da dolazi do povećanja spiritualnosti (Emmons, 1999). Da oko 80 godina života opada interes za materijalnim posjedovanjem utvrdili su i Nilsson, Ekman, Ericsson i Windbald (1996). No, ima indikacija da se interes za materijalno posjedovanje ne gubi, nego se samo mijenja njegovo manifestiranje. Dok je u mlađoj dobi taj interes izražen u neprestanom stjecanju materijalnih dobara, u starosti se on izražava u pomnom čuvanju onog što se ranije steklo (Hellvik, 1996 – prema Thorsen, 1998). Čini mi se vjerojatnim da čuvanje stečenih materijalnih dobara može pomoći zadovoljenju želje za samostalnošću i osobnim integritetom.

Pri opisu krize devetog stadija i načina njezina rješavanja, pored osobnog iskustva i empirijske evidencije u literaturi, Joan Erikson oslanjala se i na teoriju *gero-transcendencije* koju je formulirao Tornstam (1989). Za razliku od teorije *povlačenja* u kojoj je starost označena kao vrijeme opadanja životnog zadovoljstva i samoće i teorije *aktiviteta*, prema kojoj životno zadovoljstvo ne opada ako osoba

zadrži svoje fizičke i socijalne aktivnosti, teorija gero-transcendencije starost označava kao doba mudrosti. Starenje, kao put prema mudrosti, pozitivan je proces koji “dovodi do najveće razine ljudskog razvoja” (Tornstam, 1989, str.62). Prema njemu, gero-transcendencija je metafizičko stanje, pa su i pojmovi kojima se ona opisuje metafizički (npr. spiritualnost, uranjanje, preplavljenost, bezgraničnost, kozmičko stanje i sl.). Uvođenje ovih pojmova svoje porijeklo ima u religiji i idealističkoj filozofiji (n.b. Platon je, za razliku od Aristotela, starost opisao pozitivno i kao doba mudrosti, a tjelesno slabljenje kao šansu za avanturu duha – vidi: Minoa, 1994). Tornstam smatra da stari imaju drukčiji način mišljenja od mlađih jer se njihovo mišljenje pomiče od materijalnog i racionalnog prema kozmičkom i transcendentnom načinu mišljenja. Tvrdi da se u starosti događa transcendentni “skok” koji označava radikalni prekid s prošlošću, Tornstam dolazi u teorijsku poziciju suprotnu Eriksonovu shvaćanju razvoja identiteta. Erikson je tvrdio da se i stari ljudi žele osjećati nalik na sebe, a ne postati netko drugi. Njemu u prilog govore rezultati jedne longitudinalne studije kod starih u dobi od 80 do 90 godina, da je u tome razdoblju ego integritet stabilan (Hogstel i Curry, 1995). Transcendentni skok, kao i religijska konverzija, događa se pojedincima, ali to nije opća pojava u starosti.

Kad je riječ o mudrosti, za Tornstama, ona je moralna kategorija jer omogućuje jasnu granicu između dobra i zla, kao i porast tolerancije i životnog zadovoljstva. Mudrost u starosti, kao stečevina uspješnog rješenja krize osmog stadija, za Eriksona je prvenstveno sposobnost formuliranja *koherentnog osjećaja smisla života*. Međutim, mudrost kao *opća sposobnost upravljanja svojim životom* (Baltes, 2004) nije tipična za starost, kao što se to ranije mislilo. Istraživanja o razvoju mudrosti u okviru *Berlinske paradigme opće mudrosti* pokazuju da je ona prisutna u različitim dobnim skupinama odraslih, uključujući i stare, ali da je ona zapravo “rijetka biljka” (Smith i Baltes, 1990).

Iako je J. Erikson integrirala neke aspekte teorije gero-transcendencije u teoriju o 9. stadiju razvoja, trebamo istaknuti temeljne razlike između te dvije teorijske pozicije. Za Tornstama gero-transcendencija predstavlja restrukturiranje pojedinčeva odnosa prema mjestu u društvu i univerzumu, a događa se kao prirodna posljedica normalnog življenja, s preispitivanjem ili bez preispitivanja prethodnog života. Za J. Erikson, na tragu Eriksonove teorije razvoja, gero-transcendencija je unutarnji razvojni izazov koji uključuje konačno restrukturiranje ličnosti. Umjesto transcendentnog skoka, J. Erikson smatra da osobe u devetom stadiju razvoja ponovno preispituju svih osam prethodnih stadija i nastoje riješiti preostale izazove. Sukladno općim vjerovanjima da negativni elementi razvoja iz osam prethodnih stadija opterećuju ličnost, J. Erikson tvrdi da su oni veliki razvojni izazov. Pozitivni razvojni elementi prethodnih stadija izvor su snage za rješavanje izazova gero-transcendencije, tj. oni potiču razvoj osjećaja pojedinca da je dio univerzuma, pomažu mu u redefiniranju percepcije vremena, u prihvaćanju činjenice tjelesnog propadanja, u održavanju životnog zadovoljstva, ali i u prihvaćanju smrti.

Relativno je malo istraživanja posvećenih provjeri postavki o razvoju u devetom stadiju, što smatram izazovom za buduće istraživače. U jednoj studiji kod osoba prosječne dobi od 75 godina (raspon dobi bio je od 53 do 93 godine) pokušalo se provjeriti da li se u dubokoj starosti rješavaju neriješeni problemi krize osmog stadija ili pak prevladava rješavanje krize devetog stadija (Brown i Lewis, 2003). Utvrdili su da ispitanici od 80 i više godina imaju više rezultate na skali koja mjeri krizu devetog stadija, od ispitanika od 60 godina. Ispitivanje (Verbraak, 2000) kod osoba raspona dobi od 50 do 93 godine, uključilo je, pored uporabe skala koje mjere dvije dimenzije gero-transcendencije (*kozmička gero-transcendencija* i *ego gero-transcendencija*) i polu-strukturirani intervju s 25 posto ispitanika koji su na tim skalama postigli najviše rezultate. Između ostaloga, rezultati su pokazali značajne povezanosti između dimenzije kozmička gero-transcendencija i mjere integriteta, što indicira postojanje veze između Eriksonove teorije i teorije o devetom stadiju kao stadiju gero-transcendencije. No, ti rezultati pokazuju da se ne radi o transcendentnom "skoku" kao univerzalnoj pojavi. Valja napomenuti da su ciljevi ove dvije studije bili teorijske naravi, pa je zbog malog broja ispitanika iz dvije razvijene zapadne zemlje potreban oprez glede generalizacije.

Na kraju ovog prikaza izmjena u Eriksonovoj teoriji na osnovi rezultata istraživanja kod ljudi koji žive u različitim kulturama i u novim povijesnim i društvenim okolnostima i s pomoću nove istraživačke metodologije, valja zaključiti da te izmjene ne dovode u pitanje suštinu ove teorije. Radi se o dopunjavanju spoznaja o transakciji osobe i njezine društvene okoline i o procesima rješavanja krize pojedinih razvojnih stadija, kao i o boljem objašnjavanju prirode povezanosti između pojedinih razvojnih stadija.

Bolji uvid u procese razvoja tijekom životnog vijeka omogućila su istraživanja u okviru novih razvojnih teorija.

Formuliranje i provjera novih razvojnih teorija

Suvremena psihologija životnog vijeka najviše pozornosti posvećuje vlastitoj aktivnosti pojedinca u njegovu uspješnom razvoju, kao i regulatornim procesima koji leže u osnovici razvoja. S tim u vezi, formulirane su brojne teorije i modeli. Neki od njih provjeravaju se u istraživanjima iz psihologije ličnosti, socijalne i kognitivne psihologije, te neuroznanosti, o čemu izvješćuju priručnici i brojni članci u čijim se naslovima najčešće nalazi termin *samoregulacija*. Potvrđuje se da način na koji ljudi reguliraju njihov razvoj utječe na dobit, na njihovo mentalno i fizičko zdravlje i na trajanje života.

Prema ocjenama suvremenih teoretičara (Jopp i Smith, 2006; Riediger i Ebner, 2007), Boerner i Jopp, 2007; Haase, Heckhausen i Wrosch, 2013) i prema ranije iznesenim vlastitim stajalištima (Lacković-Grgin, 2006), u objašnjavanju optimalnog razvoja najveći doprinos daju tri relativno nova teorijska pristupa koji razvoj

objašnjavaju u terminima ravnoteže između dobitaka i gubitaka tijekom životnog vijeka. To su:

1. dvoproceni model asimilativnog i akomodativnog suočavanja (Brandstädter i Renner, 1990, Brandstädter i Rothermund, 2002, Brandstädter, 2009);
2. meta-model razvojne regulacije, tzv. SOC model (*engl. selection, optimisation, compensation*) (Baltes i Baltes, 1990; Baltes, 1997; Freund i Baltes, 1998, 2002; Freund, 2008);
3. motivacijska teorija cjeloživotnog razvoja – MTD (*engl. the motivational theory of life-span development*) (Heckhausen i Schulz, 1995; Heckhausen, 1997; Heckhausen, Wrosch i Schulz, 2010).

Dvoproceni model asimilativnog i akomodativnog suočavanja

Ovaj model Brandstädtera i suradnika govori o asimilativnom načinu suočavanja koji se izražava kao neprestani napor pojedinca da aktivno mijenja životne okolnosti u skladu sa svojim preferencijama i ciljevima. Pri tome nije dovoljno samo ostvariti ciljeve, nego treba biti spreman ciljeve i ambicije dovesti na izvodljivu razinu. Asimilativno suočavanje služi *unapređivanju/održavanju* funkcija, a ogleda se u aktivnostima poput stjecanja novih znanja, uporabi vanjske podrške, mijenjanju životnog stila i sl. Akomodativni način suočavanja označava fleksibilnu prilagodbu zahtjevima situacije ili ograničenju (gubitku), a izražava se u obliku *reorijentacije*, tj. u prihvaćanju ograničenja prestankom usmjerenja prema neostvarivom cilju ili njegovu ponovnom vrednovanju, te nalaženju alternativnih, ostvarivih ciljeva. Ako se ova dva procesa događaju u isto vrijeme, oni mogu biti u suprotnosti. Suprotnost se obično rješava tako da ljudi najprije koriste asimilativno suočavanje, pa kad ono ne dovodi do željenog cilja, oni koriste akomodativno suočavanje (Brandstädter i Greve, 1994). Utvrđeno je da s dobi ne slabi asimilativno suočavanje, osim u vrlo visokoj starosti, a da se akomodativno suočavanje s dobi povećava (Brandstädter, Rothermund i Schmitz, 1998). Specifičnost ovog modela jest da se on odnosi na situacije u kojima su okolnosti proizvele stresnu diskrepanciju između onoga što osobe jesu i što bi željele biti. Model je pogodna teorijska osnovica u istraživanjima regulacije i razvoja samopoimanja i životnog zadovoljstva (Brandstädter, Wentura i Greve, 1993; Brandstädter, 2006, 2009). Istraživački rezultati daju dobru potvrdu modela, kako u eksperimentalnim tako i u istraživanjima pomoću upitnika, posebice u prilagođavanju na promjene i gubitke u starosti (Greve i Wentura, 2007).

Meta-model razvojne regulacije – tzv. SOC model

Model selekcije, optimizacije i kompenzacije (SOC) Baltesa i njegovih suradnika nudi širi teorijski okvir uspješnog cjeloživotnog razvoja od dvoprocenog modela. Nastao kao model uspješnog starenja, on se može primijeniti na cjeloživotni

uspješan razvoj jer govori o maksimiziranju postizanja željenih ishoda, kao i o minimiziranju i izbjegavanju neželjenih ishoda u različitim područjima i u svim razdobljima života. Prikladan je za uporabu različitih metoda istraživanja i za različite razine analize podataka prikupljenih u specifičnim područjima života (npr. u radnom, obiteljskom zdravstvenom), ili podataka o osobnom funkcioniranju na puno općenitijoj razini (npr. uspješno ili dobro starenje, uspješni odnosi s drugima i slično).

Prema teoriji *selekcija je proces koji daje pravac pojedinačevu razvoju tako da ga usmjerava na područje akcije, na ciljeve i na zadatke*. S obzirom na svrhu, selekcija može biti *elektivna*, kad njome želimo nešto unaprijediti (npr. specificirati ciljeve razvoja, ustanoviti hijerarhijski sustav ciljeva, ciljeve uklopiti u odgovarajući kontekst). No, ona može biti i *selekcija utemeljena na gubitku*, kad njome želimo nešto popraviti (npr. rekonstrukcija hijerarhije ciljeva, traženje novih ciljeva, prilagođavanje osobnih standarda).

Optimizacija je proces višeg reda, a definira se kao postizanje najveće razine funkcioniranja u nekom području, na način da se primjenjuju i koordiniraju resursi i da ih se unapređuje (npr. usmjerava pažnja, stječu nove vještine, alocira vrijeme i sl.).

Kompenzacija znači uporabu alternativa pomoću kojih se može održati funkcioniranje u trenucima razvojnih gubitaka. Ona je povezana sa stvarnim ili pretpostavljenim gubicima u različitim domenama funkcioniranja i sa situacijama gubitaka nakon glavnih životnih tranzicija (Freund i Baltes, 2002).

Namjerna samoregulacija uporabom procesa SOC modela iskazuje pozitivne učinke na razvoj u ranoj adolescenciji (Gestsdottir i Lerner, 2007), kao i u odrasloj dobi (Wiese, Freund i Baltes, 2000). Longitudinalna studija kod starijih ljudi, koji su u prvom mjerenju izvijestili o višoj uporabi procesa SOC modela u upravljanju ponašanjem, pokazala je nakon nekoliko godina da su oni imali uspješnije starenje od osoba s nižom uporabom tih procesa. U toj je studiji uspješno starenje bilo operacionalizirano u terminima životnog zadovoljstva, odsutnosti emocionalne i socijalne usamljenosti i pozitivnih emocija (Freund i Baltes, 1998). Takva povezanost ostala je značajna i nakon kontroliranja ostalih varijabli koje osiguravaju uspješno upravljanje životom, kao što su ekstraverzija, emocionalna stabilnost, otvorenost, inteligencija i subjektivno zdravlje. Zasebne analize sve tri varijable SOC modela pokazuju da su optimizacija i kompenzacija snažniji prediktori uspješnog starenja, ali i da je optimizacija u usporedbi s kompenzacijom važniji prediktor, što podupire teorijsku propoziciju o plasticitetu razvoja, koju su iznijeli Staudinger, Marsiske i Baltes (1995).

Posljednjih godina istraživanja u okviru ovog modela usmjerena su na pitanje kako se odvija pomak u orijentaciji od dobitka prema gubitku tijekom odrasle dobi. Prema evolucijskom gledištu za mlađe odrasle najvažniji motivi su stjecanje dobiti i akumulacija resursa. Prema novijim teorijama o hijerarhijskoj strukturi motiva (Kernick, Griskevicius, Neuberger i Schaller, 2010), predlaže se promjena poznatog

Maslowljeva modela i na vrh ljestvice stavlja se potreba za reprodukcijom vrste za čije zadovoljenje je važna akumulacija resursa. Kako u kasnijoj dobi opada snaga te potrebe, starije osobe pokušavaju konzervirati resurse za vlastito preživljavanje iz barem tri razloga: 1. *mnogi resursi se gube zbog opadanja zdravlja i kognitivnog funkcioniranja, zbog umirovljenja i smrti bliskih osoba*; 2. *kad resursi opadaju, stjecanje novih ima visoku cijenu (treba učiti nove vještine, trošiti novac i tražiti socijalnu podršku)*; 3. *gubitak resursa može inducirati spiralu propadanja* (Freund i Ebner, 2005). Sve opisano dovodi do pomaka od orijentacije prema optimizaciji dobitaka u mlađoj odrasloj dobi prema održavanju ili pak izbjegavanju gubitaka u starijoj dobi. I kompenzacijski mehanizmi utemeljeni na gubitku ili na njegovu očekivanju također se razlikuju s obzirom na životno razdoblje. Eksperimentalna istraživanja istovremenog obavljanja dva zadatka (hodanje i zapamćivanje) pokazuju da starije osobe zadatak svode samo na hodanje, jer su tu pogreške vidljivije, a da mlađi odrasli obavljaju oba zadatka, ali pri tome reduciraju ono što će zapamtiti (Lindberger, Marsiske i Baltes, 2000).

Motivacijska teorija cjeloživotnog razvoja (MTD)

Ova teorija predstavlja proširenje teorije kontrole životnog vijeka (Heckhausen i Schulz, 1995). Usmjerena je na problem kako pojedinci upravljaju razvojnim izazovima u odnosu na neprestane promjene njihovih potencijala za kontrolu onoga što im se događa tijekom života. Pod utjecajem motivacijskih teorija koje naglašavaju značenje ciljeva u regulaciji ponašanja koje može biti usmjereno prema ciljevima ili njihovu izbjegavanju, autori proširuju teoriju razlikujući mehanizme koji sudjeluju pri usmjeravanju prema ciljevima od onih koji sudjeluju u izbjegavanju ciljeva.

Sukladno ranijim klasifikacijama kontrole ova teorija razlikuje primarnu i sekundarnu kontrolu. *Primarna kontrola* označava namjeru pojedinca da vlastitom akcijom promijeni okolinu, dok je *sekundarna kontrola* usmjerena na promjenu osobe same i na prilagodbu okolini. Teorija pretpostavlja da je primarna kontrola važnija od sekundarne i da ima veću snagu iz evolucijskih razloga (preživljavanje i reprodukcija), pa ljudi nastoje maksimizirati primarnu kontrolu.

Proširenje originalne teorije ogleda se u razvoju **OPS modela**, odnosno uvodnju optimizacije u primarnoj i sekundarnoj kontroli. Optimizacija kao proces višeg reda regulira operacije primarne i sekundarne kontrole koje osiguravaju uspješno ostvarivanje ciljeva. Uz uključivanje *selekcije i kompenzacije* kao ključnih procesa adaptacije mogući su sljedeći tipovi kontrole:

1. *selektivna primarna kontrola* (npr. ulaganje vremena i napora da bi se postigao cilj, što jača motivacijsku predanost cilju);
2. *selektivna sekundarna kontrola* (povećanje vrijednosti cilja);
3. *kompenzacijska primarna kontrola* (uporaba novih, ranije nekorištenih sredstava);
4. *kompenzacijska sekundarna kontrola* (umanjivanje vrijednosti cilja).

Teorijska pretpostavka da su prva tri tipa kontrole prilagođena težnji za ostvarenjem cilja i povećanju razvoja potvrđuje se u nizu istraživanja. Također, potvrđuje se i pretpostavka da kompenzacijska sekundarna kontrola služi izbjegavanju neostvarivih ciljeva i nalaženju alternativnih ciljeva.

Bogata empirijska građa potvrđuje i ostale postavke motivacijske teorije cjelovitog razvoja. Navest ćemo neke empirijske nalaze. U uzorcima od dojenačke do staračke dobi potvrđuje se preferencija prema uporabi primarne kontrole (npr. Fiksnbaum, Greenglas i Eaton, 2006; Wrosch i Schulz, 2008; Haase, Heckhausen i Köller, 2008; Lacković-Grgin i Penezić, 2010), kao i očekivanja odraslih ljudi da će s porastom dobi izgubiti svoj kapacitet za primarnu kontrolu (Heckhausen i Baltes, 1991). Nadalje, nalazi se da je težnja za primarnom kontrolom tijekom života stabilna, dok težnja za sekundarnom kontrolom raste tijekom odrasle dobi (Wrosch i Heckhausen, 1999; Lacković-Grgin, Grgin, Sorić i Penezić, 1999). Također se utvrdilo da se s godinama povećava opseg odustajanja od ciljeva zbog raznih unutarnjih i okolnih uzroka (Wrosch, Scheier, Miller, Schulz i Carver, 2003).

Tijekom života mijenja se optimizacija izbora ciljeva i uporaba kontrolnih strategija. Krajem srednje škole obrazovni i profesionalni ciljevi imaju prioritet. Percepcija kontrole tih ciljeva tada je značajno veća nego one vezane uz obiteljsko i materijalno područje života (Chang, Chen, Greenberg, Dooley i Heckhausen, 2006).

Vrlo stari ljudi koji koriste više strategija kontrole za pristupanje ili odustajanje od ciljeva imaju veću tjelesnu i psihičku dobrobit (Haynes, Heckhausen, Ciperfield, Perry i Newall, 2009). U kraćoj longitudinalnoj studiji utvrđeno je da angažiranje na unapređivanju vlastitog zdravlja uporabom selektivne i kompenzacijske primarne kontrole sprečava simptome porasta kroničnih smetnji dvije godine nakon prvog mjerenja (Wrosch i Schulz, 2008).

Učinci odustajanja od ciljeva koji su neostvarivi, također pokazuju pozitivne efekte na psihičko zdravlje, dok je ne-odustajanje od takvih ciljeva povezano s depresijom u studenata i mlađih odraslih (Carver, La Voie, Kuhl i Ganellen, 1988). Odustajanje od ciljeva vezanih za partnerstvo u starih ljudi dugoročno poboljšava njihovo pozitivno afektivno stanje, dok kod mlađih odraslih takvo odustajanje nakon separacije šteti njihovu pozitivnom afektivnom stanju (Wrosch i Heckhausen, 1999). Eksperimentalna istraživanja kod ljudi različite dobi pokazuju da je odustajanje od ciljeva lakše ako se procjenjuje da je alternativni cilj dostižan, odnosno da će uporabom primarne kontrole on biti ostvaren (Aspinwall i Richter, 1999; Duke, Leventhal, Brownlee i Leventhal, 2002). To znači da uspješna uporaba selektivne sekundarne kontrole omogućuje vraćanje na primarnu kontrolu, što oporavlja gu-bitkom ugroženo samopoštovanje i dobrobit pojedinca.

Sličnosti i razlike između opisanih razvojnih teorija

Tri opisana teorijska pristupa dijele slična stajališta o razvojnoj regulaciji u slučaju životnih promjena i u slučaju gubitaka. Na općoj razini, u njima se naglašavaju

dva ključna regulatorna procesa, a to su: **unapređivanje/održavanje i preorijentacija**.

Prvi proces odnosi se na aktivnu ulogu pojedinca u mijenjanju nastale situacije da bi se realizirao neki cilj, dok je preorijentacija proces prilagodbe na situaciju koju ne možemo promijeniti na način da se prestanemo usmjeravati prema cilju, da ga ponovno vrednujemo i tražimo alternativni cilj.

Sve tri teorije opisuju koncepte koji pokrivaju jednake procese samoregulacije. Neki od njih se preklapaju, ali se različito nazivaju, dok u nekim slučajevima slični termini opisuju različite procese. Evo nekoliko karakterističnih primjera za tvrdnju o preklapanju asimilativnih i akomodativnih procesa i nekih procesa iz SOC i OPS modela:

1. *Asimilativni način suočavanja preklapa se s kompenzacijom iz SOC modela i s kompenzatornom primarnom kontrolom iz OPS modela kada postizanje cilja zahtijeva pomoć drugih osoba ili tehničkih pomagala.*
2. *Kompenzatorna primarna kontrola u nekim slučajevima preklapa se sa strategijom asimilativnog suočavanja u onoj točki procesa prilagođavanja kad se kanaliziraju resursi za nove, ostvarive ciljeve.*
3. *Kompenzatorna primarna kontrola može se preklapati s kompenzacijom iz SOC modela ako je cilj zadržan, a još i više sa selekcijom zasnovanoj na gubitku ako je cilj prevrednovan.*

Iako su u modelima procesi opisani sličnim ili jednakim terminima, oni se razlikuju, što potvrđuju sljedeći primjeri:

1. *Selektivna kontrola iz OPS modela razlikuje se od elektivne selekcije iz SOC modela zato što se selektivna kontrola ne fokusira na kreiranje cilja, nego na načine kako će se cilj ostvariti, dok se elektivna selekcija fokusira na kreiranje ciljeva, na njihovu hijerarhiju i sl.*
2. *Optimizacija je termin kojem podjednaku pažnju posvećuje i SOC i OPS model, ali se u njima ona definira na različite načine. U SOC modelu ona se određuje kao proces ulaganja i unapređivanja resursa, po čemu se preklapa s asimilativnim suočavanjem iz dvoprocesnog modela. U OPS modelu optimizacija se odnosi na izborni aspekt selektivnosti, nalik na selekciju u SOC modelu.*

Opisane terminološke sličnosti i razlike između ovih teorijskih pristupa stvaraju konfuziju pri konzumiranju empirijskih nalaza (Boener i Jopp, 2007; Riediger i Ebner, 2007). Zamjećuje se da nema ni dovoljne komunikacije između znanstvenika koji istražuju u okvirima tri navedene teorije. Zato se sugestija gore navedenih autora da bi trebalo pokušati formulirati integrativni model čini vrlo razumnom. Je li moguća takva integracija?

U odgovoru na to pitanje najprije valja istaknuti da, u skladu sa svojim definicijama, svaka od tri navedene teorije prilagodbu na životne promjene opisuje i ispituje na svoj način. Iako su konstruirane mjere ključnih koncepata ovih teorija, za sada nema pokušaja njihova konkurentnog ispitivanja. Čini se da je to stoga što se procesi

modela asimilacije i akomodacije mjere kao opće, nespecifične strategije, a mjere modela SOC i modela OPS su specifične za pojedine domene funkcioniranja. Nadalje, mjere ovise i o tome koji se ključni regulatorni procesi samoregulacije ispituju, u smislu, radi li se o unapređivanju ispitivanog fenomena ili o njegovu održavanju (npr. povećanju samopoštovanja ili njegovu održavanju na postojećoj razini), ili se pak radi o preorijentaciji, odnosno napuštanju postizanja nekog cilja.

Pokušaj konceptualne integracije, po mojem mišljenju, trebao bi krenuti prema nalaženju univerzalnih mehanizama samoregulacije, koji leže u osnovici uspješnog razvoja u različitim razdobljima života i u različitim područjima funkcioniranja. Posebice je potrebno razmotriti što su temeljne funkcije samoregulacije kad se one odnose na razvojne fenomene, u odnosu na one koje se odnose na promjene ponašanja koje nisu razvojne promjene.

U literaturi sam otkrila samo jedan pokušaj empirijske provjere mogućnosti integracije ovih teorijskih pristupa. Haase, Heckhausen i Wrosch (2013) krenuli su u istraživanje s ciljem provjere ideje, da se 11 procesa što ih nude tri teorijska modela regulacije centriraju oko tri ključna procesa razvojne regulacije, a to su: **ciljno angažiranje, ciljno neangažiranje i metaregulacija (optimizacija)**.

Autori su proveli dvije studije: prvu na uzorku osoba oba spola, mlađe, srednje i starije odrasle dobi, a drugu na uzorku adolescenata, osoba mlađe, srednje i starije odrasle dobi. Ispitali su ih pomoću mjera regulacije iz svakog od tri modela, te sa skalom temporalnog životnog zadovoljstva i skalom Ryff i Keyes (1995), koja mjeri šest dimenzija psihičke dobrobiti. Uporabom metode strukturalnog modeliranja analizirali su podatke iz oba uzorka da bi provjerili kako različiti teorijsko-specifični procesi reflektiraju tri pretpostavljena ključna procesa razvojne regulacije. Potvrdili su ideju da se teorijski specifični procesi razvojne regulacije centriraju oko navedena tri ključna procesa. Analizirali su i dobne razlike u ta tri procesa i utvrdili da stariji ispitanici izvješćuju najvišu razinu ciljnog angažiranja, ciljnog neangažiranja i meta-regulacije. Ranije je utvrđeno da je angažiranje u srednjoj odrasloj dobi adaptivno zato što su mogućnosti postignuća na vrhu, a i izazovi su u tom razdoblju života vrlo veliki (Lachman, 2004), dok je u starijoj dobi posebice adaptivno neangažiranje jer su manji izazovi, ali i mogućnosti za postignuća.

Haase i suradnici (2013) smatraju da ne treba napustiti okvire koje nude tri prominentne teorije kad se žele ispitivati neke specifične pojave u razvoju, a da je njihov integrativni model pogodan za predikciju širih ishoda uspješnog razvoja, kao što su životno zadovoljstvo, mentalno i fizičko zdravlje i trajanje života. Mislim da se s takvim rezonom u budućim istraživanjima treba pokušati odgovoriti na pitanja što se postavljaju u današnjim društvima koja nude sve više atraktivnih ciljeva uz, istovremeno, sve veće ograničavanje vlastitih izbora ljudi različite životne dobi. Hoće li u takvim uvjetima mladi ljudi djelovati sukladno ili suprotno načelu optimizacije vlastita razvoja? Nadalje, ako gubitnici biraju alternativne ciljeve kada i zašto visokospecijalizirani pojedinci procjenjuju svoj život nekompletnim, napuštaju područje svojih postignuća i biraju nove ciljeve? Kakve mehanizme samoregulacije te

osobe koriste u novim okolnostima u kojima ne postižu uspjeh (npr. mnogi uspješni liječnici u nas postaju neuspješni političari)? Kako svoje razvojne ciljeve ostvaruju pripadnici siromašnih slojeva društva, marginalizirani i diskriminirani članovi našeg društva? Kako prerano i prisilno umirovljenje utječe na samoregulaciju razvoja u srednjoj životnoj dobi?

Novi konstrukti relevantni za razvojnu regulaciju

Istaknuto je da je glavna tema suvremene razvojne psihologije sve ono što doprinosi optimalnom i potpunom razvoju pojedinca i skupina. Međutim, u svakodnevnom životu i u istraživanjima pomoću biografske metode i polu-strukturiranih intervjua, čiji je metodološki dignitet oživiljen upravo u razvojnoj psihologiji životnog vijeka, opaža se porast čestine iskaza o osjećaju nepotpunosti života (Baltes i Smith, 2003; Scheibe, Kunzmann i Baltes, 2007). Dosadašnja psihologijska istraživanja samo su rubno dotakla ovaj problem kao i neka od gore navedenih pitanja. Baltes i njegovi suradnici svoju su pozornost usmjerili na neke stare/nove konstrukte, koje su najprije počeli proučavati u filozofskoj literaturi i beletristici. Prema njima, za razvojnu regulaciju relevantna su dva stara/nova konstrukta: *mudrost* i *žudnja*. Mislim da bi njima valjalo pridružiti i *životna žaljenja*. Iz literature je vidljivo da se uz teoretiziranja napreduje i u istraživanjima mudrosti (Baltes, 2004; Baltes i Kunzmann, 2003, 2004; Kunzmann i Baltes, 2005) kao i životnih žaljenja (Lacković-Grgin, 2012). Žudnja se pretežito teorijski analizira i samo početno empirijski provjerava.

Žudnja (njem. Sehnsucht, engl. longing), definirana kao *intenzivna želja za nečim dalekim i nedostižnim i njoj srodni pojmovi (nostalgija, želja, čežnja)*, općenito se rijetko susreću u psihologijskoj literaturi. Bez obzira na to, zbog njezina motivacijskog značenje, ona zaslužuje pozornost onih koji su zainteresirani za sržne elemente kontinuiteta i promjena ličnosti tijekom životnog vijeka, a to su ponajprije razvojni psiholozi.

Prije prerane smrti, svoj bogati znanstveni opus Baltes je okrunio ponudivši teorijsku konceptualizaciju žudnje, koju su nastavile razvijati njegove suradnice S. Scheibe i A. Freund (2008). Vjerovao je da bi taj koncept omogućio bolje razumijevanje plastičnosti i bogatstva cjeloživotnog razvoja. Njegova izuzetna erudicija navela ga je na tvrdnju da bi žudnja mogla biti univerzalni fenomen, usprkos činjenici da je, pri pokušajima prijevoda u njemačkom jeziku učestale riječi *Sehnsucht*, teško nalazio odgovarajuće riječi u drugim, pa i u engleskom jeziku.

Za Baltesa i suradnike, *žudnja je multifacetični fenomen čije facete mogu biti prethodnice ili posljedice razvojne regulacije*. U modelu žudnje (Scheibe i Freund, 2008) govori se o 6 sastavnica koje imaju svoju jačinu, čestinu, istaknutost, specifični sadržaj i kontrolabilnost. To su:

1. *osjećaj nekompletnosti* (centralni aspekt žudnje);

2. *osobna utopija* (ideja o idealnom i perfektnom životu);
3. *ambivalentne emocije* (slatko-gorke, vezane uz misao o propuštanju nečeg esencijalnog, ali i maštanje o idealnom životu);
4. *trovremenski fokus* (je li žudnja vezana za prošlost, sadašnjost ili budućnost);
5. *simboličko bogatstvo* (bogata simbolička značenja, važna sjećanja, motivi, potrebe);
6. *evaluacija sebe i svog života* (onog što je važno i što je propušteno).

Operacionalizacija ovih karakteristika žudnje zahtjevan je zadatak na kojemu se počelo raditi. Pokušalo se konceptualno odvojiti žudnju od ciljeva koji potiču razvoj (Mayer, Scheibe i Riediger, 2008). Napominjem da je koncept *životna žudnja* blizak konceptu *životna žaljenja*, pa bi trebalo poraditi na njihovu konceptualnom razgraničenju, uzimajući u obzir njihovu motivacijsku i razvojnu relevantnost, te njihovu razvojnu putanju. Pretpostavljam da bi neke sastavnice žudnje bilo lako konceptualno razgraničiti od žaljenja, koje je vrlo frekventna i intenzivna negativna emocija. Za sada ima indikacija da životna žudnja selektira najpovoljnije životne putove na kojima postoji vjerojatnost konvergencije okolnih zadataka i sustava potpore s osobnom motivacijom, vještinama i biološkim plasticitetom. Te indikacije daju snažan poticaj pravicima istraživanja razvoja ličnosti tijekom životnog vijeka.

ZAKLJUČAK

U post-modernom vremenu nova shvaćanja cjeloživotnog razvoja mogu, više nego ranije, ponuditi odgovore na pitanja koja okupiraju suvremene znanstvenike, stručnjake, ali i obične ljude koji očekuju da im znanstvene spoznaje olakšaju razumijevanje njihova ponašanja i ponašanja drugih ljudi. Također, prilikom procjena vlastite životne povijesti ili pri predviđanju budućnosti ljudi žele znati kakve su njihove mogućnosti utjecaja na tokove vlastita života. U radu se analiziraju neke od teorija koje posjeduju kapacitet za nalaženje odgovora na navedena i slična pitanja. Godinama kritizirana zbog previše kompleksnih i apstraktnih pojmova što ih sadrži, Eriksonova je teorija psihosocijalnog razvoja potaknula daljnja istraživanja u novoj generaciji znanstvenika koji se bave razvojnom i psihologijom ličnosti. Njihov rad rezultirao je dopunama i izmjenama stadijalnog razvoja, ali i strukturalnih komponenti ličnosti o kojima govori Eriksonova teorija. Doprinos opisanim izmjenama dao je i sam autor teorije otvorenosću ideja o pozicioniranju pojedinih fiksnih sekvenci razvoja. On nije implicirao uniformnu razinu razvoja, nego razlike u rješavanju kriza pojedinog razdoblja, a trajanje pojedinih stadija razvoja smatrao je povezanim s povijesnim, društvenim i kulturnim kontekstom. Pored usmjeravanja na procese razvoja pojedinih strukturalnih komponenti ličnosti i novih koncepata povezanih s novim stadijima, mislim da bi daljnja istraživanja trebala usmjeriti i na stečevine uspješnog rješenja kriza razvojnih stadija, tj. na ego-snage (nadu, volju, svrhu, kompetenciju, vjernost, ljubav, brigu za druge i mudrost), zbog njihova

motivacijskog potencijala u razvoju psihičkih karakteristika i socijalnog ponašanja osoba različite dobi.

Analizirane tri nove teorije razvoja odabrane su kao predstavnice spoznaja o važnosti samoregulacije pojedinca u njegovu optimalnom razvoju tijekom životnog vijeka. Optimalni se razvoj, prema suvremenoj pozitivnoj psihologiji, ogleda u životnom zadovoljstvu, samopoštovanju, samoeфикаsnosti, odsutnosti emocionalne i socijalne usamljenosti, mentalnom i fizičkom zdravlju, uspješnom starenju i trajanju života. Dvoprocetni model asimilativnog i akomodativnog suočavanja prikladan je za istraživanja u onim situacijama koje su proizvele diskrepanciju između onoga što osobe jesu i što bi željele biti. Meta-model razvojne regulacije prikladan je za istraživanja o maksimiziranju željenih ishoda i minimiziranju neželjenih ishoda u pojedinim specifičnim područjima života (npr. radnom, obiteljskom, zdravstvenom) ili funkcioniranja na općoj razini (uspješni interpersonalni odnosi, uspješno ili dobro starenje). Model je prikladan za statistička i eksperimentalna istraživanja. Motivacijska teorija cjeloživotnog razvoja usmjerena je na mehanizme upravljanja razvojnim izazovima koji su tijekom života promjenjivi, uz isticanje motivacijskog značenja ciljeva u regulaciji ponašanja. Pri tome razlikuje mehanizme koji sudjeluju pri usmjeravanju prema ciljevima od onih koji participiraju u izbjegavanju ciljeva. Između ove tri teorije postoje sličnosti koje bi mogle uroditi konceptualnom integracijom, odnosno nalaženjem univerzalnih mehanizama samoregulacije, koji leže u osnovici uspješnog razvoja u različitim životnim razdobljima i u različitim područjima funkcioniranja. Najnovija teoretiziranja usmjerena su na konstrukte koji bi mogli biti relevantni za razvojnu regulaciju u adolescentnoj, odrasloj i starijoj dobi. To su: mudrost, žudnja i životna žaljenja. Sadašnja razina operacionalizacije ovih konstrukata za njihovu znanstvenu provjeru doživljava kritike nalik na one koje je svojevremeno doživljavao i Erikson. Sudeći prema opisanim ishodima istraživanja u okviru Eriksonove teorije, budući rad na utvrđivanju razvojnog značenja ova tri stara/nova konstrukta ima dobru perspektivu.

LITERATURA

- Agren, M. (1998). A qualitative longitudinal study of how the oldest old experience and adjust to the increasing uncertainty of existence. *International Journal of Aging and Human Development*, 47, 105-117.
- Arnett, J.J. (2000). Emerging adulthood: A theory of development from late teens through twenties. *American Psychologist*, 55, 469-480.
- Arnett, J.J. (2004a). *Adolescence and emerging adulthood: A cultural approach*. Upper Saddle River, New Jersey: Pearson.
- Arnett, J.J. (2004b). *Emerging adulthood: The winding road from the late teens through the twenties*. New York: Oxford University Press.
- Asendorpf, J.B., Valsiner, J. (Ur.) (1992). *Stability and change in development: A Study of Methodological Reasoning*. London: Sage Publications, Inc.

- Aspinwall, L.G., Richter, L. (1999). Optimism and self-mastery predict more rapid disengagement from unsolvable tasks in the presence of alternatives. *Motivation and Emotion*, 23, 221-245.
- Bakan, D. (1966). *The duality of human existence*. Chicago: Rand McNally.
- Baltes, M.M. (1996). *The Many Faces of Dependency in Old Age*. New York: Cambridge University Press.
- Baltes, P.B. (1968). Longitudinal and cross-sectional sequences in the study of age and generation effects. *Human Development*, 11, 145-171.
- Baltes, P.B. (1987). Theoretical Propositions of life-span developmental psychology: On the dynamics between growth and decline. *Developmental Psychology*, 23, 611-626.
- Baltes, P.B. (1997). On the incomplete architecture of human ontogeny: Selection and optimization as a function of developmental theory. *American Psychologist*, 52, 366-380.
- Baltes, P.B. (2004). *Wisdom as orchestration of mind and virtue*. Pristupljeno 7. studenoga 2004. preko poveznice library.mpib-berlin.mpg.de/ft/pb/PB_Wisdom_2004.pdf
- Baltes, P.B., Baltes, M.M. (1990). Psychological perspectives on successful aging: The model of selective optimization with compensation. U P.B. Baltes, M.M. Baltes (Ur.), *Successful aging: Perspective from the behavioral science* (1-34). New York: Cambridge University Press.
- Baltes, P.B., Kunzmann, U. (2003). Wisdom: The peak of human excellence in the orchestration of mind and virtue. *Psychologist*, 16, 131-133.
- Baltes, P.B., Kunzmann, U. (2004). The two faces of wisdom: Wisdom as a general theory of knowledge and judgment about excellence in mind and virtue versus wisdom as everyday realization in people and products. *Human Development*, 45, 290-299.
- Baltes, P.B., Mayer, K.U. (Ur.) (1999). *The Berlin Aging Study: Aging from 70 to 100*. Cambridge, England: Cambridge University Press.
- Baltes, P.B., Reese, H.W., Nesselroade, J.R. (1997). *Life-span developmental psychology: An introduction to research methods*. Monterey, CA: Brooks Cole.
- Baltes, P.B., Schaie, K.W. (1973). On the life-span developmental paradigms: Retrospects and Prospects. U P.B. Baltes, K.W. Schaie (Ur.), *Life-span developmental Psychology: Personality and socialization* (365-395). New York: Academic Press.
- Baltes, P.B., Smith, J. (2003). New frontiers in the future of aging: From successful aging of the young old to the dilemmas of the fourth age. *Gerontology*, 49, 123-135.
- Baumeister, R.F. (1986). *Cultural change and the struggle for self*. New York: Oxford University Press.
- Beaumont, S.L. (2011). Identity Styles and Wisdom During Emerging Adulthood: Relationships with Mindfulness and Savoring. *Identity: An International Journal of Theory and Research*, 11, 155-180.
- Boerner, K., Jopp, D. (2007). Improvement/Maintenance and Reorientation as Central Features of Coping with Major Life Change and Loss: Contributions of Three Life-Span Theories. *Human Development*, 50, 171-195. DOI:10.1159/000103358
- Bradley, C.L. (1997). Generativity – stagnation: Development of a status model. *Developmental Review*, 17, 262-290.
- Brandstädter, J., Renner, G. (1990). Tenacious goal pursuit and flexible goal adjustment: Explication and age-related analysis of assimilative and accommodative strategies of coping. *Psychology and Aging*, 5, 58-67.

- Brandstädter, J., Rothermund, K. (2002). The life course dynamics of goal pursuit and goal adjustment: A two-process framework. *Developmental Review*, 22, 117-150.
- Brandstädter, J. (2006). *Das flexible Selbst: Selbstentwicklung zwischen Zielbindung und Ablösung*. Heidelberg: Elsevier – Spektrum Akademischer Verlag.
- Brandstädter, J. (2009). Goal pursuit and goal adjustment: Self-regulation and intentional self-development in changing developmental context. *Advances in Life Course Research*, 14, 42-52.
- Brandstädter, J., Greve, W. (1994). The aging self: Stabilizing and protective processes. *Developmental Review*, 14, 52-80.
- Brandstädter, J., Lerner, R.M. (Ur.) (1999). *Action and self-development: Theory and research through the life span*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Brandstädter, J., Rothermund, K. (2002). The life-course dynamics of goal pursuit and goal adjustment: A two-process framework. *Developmental Review*, 22, 117-150. doi:10.1006/drev.2001.0539
- Brandstädter, J., Rothermund, K., Schmitz, U. (1998). Maintaining Self-Integrity and Efficacy Through Adulthood and later Life: The Adaptive Functions of Assimilative Persistence and Accommodative Flexibility. U J. Heckhausen, C.S. Dweck (Ur.), *Motivation and Self-Regulation across life span* (365-389). New York: Cambridge University Press.
- Brandstädter, J., Wentura, D., Greve, W. (1993). Adaptive resources of the aging self: Outlines of an emergent perspective. *Journal of Behavioral Development*, 16, 323-349.
- Bronfenbrenner, U. (1979). *The Ecology of Human Development: Experiments by Nature and Design*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Brown, C., Lowis, M.J. (2003). Psychosocial development in the elderly: An investigation into Erikson's ninth stage. *Journal of Aging Studies*, 17, 415-426.
- Carver, C.S., La Voie, L., Kuhl, J., Ganellen, R.J. (1988). Cognitive concomitants of depression: A further examination of the role of generalization, high standards and self-criticism. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 7, 350-365.
- Caspi, A., Roberts, B.W. (2001). Personality Development Across the Life Course: The Argument for Change and Continuity. *Psychological Inquiry*, 12, 49-66.
- Chang, E.S., Chen, C., Greenberg, E., Dooley, D., Heckhausen, J. (2006). What do they want in life? The life goals of a multi-ethnic, multi-generational sample of high schools seniors. *Journal of Youth and Adolescence*, 35, 321-332.
- Collins, L.M., Sayer, A.G. (Ur.) (2001). *New methods for the analysis of change*. Washington, DC: American Psychological Association.
- Costa, P.T., McCrae, R.R. (1994). Set like plaster? Evidence for the stability of adult Personality. U T.F. Hetherington, J.L. Weinberger (Ur.), *Can personality change?* (21-40). Washington: American Psychological Association.
- Cristofolo, V.J., Tresini, M., Francis, M.K., Volker, C. (1999). Biological theories of senescence. U V.L. Bengtson, K.W. Schaie (Ur.), *Handbook of Theories of Aging* (98-112). New York: Springer.
- Ćubela Adorić, V., Tucak, I. (2006). Skala cinizma i povjerenja (CIP). U V. Ćubela Adorić, A. Proroković, Z. Penezić, I. Tucak (Ur) *Zbirka psihologijskih skala i upitnika, Sv.3*, (15-23). Zadar: Sveučilište u Zadru.
- Diewald, M., Huinink, J., Heckhausen, J. (1996). Lebensverläufe und Persönlichkeitentwicklung im gesellschaftlichen Umbruch: Kohortenschicksale und Kontrollver-

- halten in Ostdeutschland nach der Wende. *Kölner Zeitschrift für Sociologie und Sozialpsychologie*, 48, 219-248.
- Duke, J., Leventhal, H., Brownlee, S., Leventhal, E.A. (2002). Giving up and replacing activities in response to illness. *Journal of Gerontology Series B: Psychological Sciences and Social Sciences*, 57, 367-376.
- Elder, G.H., Caspi, A. (1988). Human Development and Social Change: An emerging perspective on the life course. U N. Bogler, A. Caspi, G. Downey, M. Moorehouse (Ur.), *Persons in context: Developmental processes (77-113)*. New York: Cambridge University Press.
- Emmons, R.A. (1999). *The psychology of ultimate concerns*. New York: The Guilford Press.
- Erikson, E.H. (1963). *Childhood and society*. New York: Norton.
- Erikson, E.H. (1968). *Identity: Youth and crises*. New York, Norton.
- Erikson, E.H. (1980). *Identity and the life cycle*. New York: Norton.
- Erikson, E.H. (1982). *The life cycle completed: A review*. New York: Norton.
- Erikson, E.H. (1984). Reflections on the last stage – and the first, *Psychoanalytic Study of the Child*, 39, 155-165.
- Erikson, E.H. (1998). *The life cycle completed. Extended version with a new chapters on the ninth stage by Joan M. Erikson*, New York: Norton.
- Fiksnbaum, L.M., Greenglas, E.R., Eaton, J. (2006). Perceived social support, hassles, and coping among the elderly. *Journal of Applied Gerontology*, 25, 17-30.
- Freund, A.M. (2008). Successful aging as management of resources: The role of selection, optimization, and compensation. *Research in Human Development*, 5, 94-106. doi:10.1080/15427600802034827
- Freund, A.M., Baltes, P.B. (1998). Selection, optimization, and compensation as a strategies of life-management: Correlations with subjective indicators of successful aging. *Psychology and Aging*, 13, 531-543.
- Freund, A.M., Baltes, P.B. (2002). Life-management strategies of selection, optimization, and compensation: Measurement by self-report and construct validity. *Journal of Personality and Social Psychology*, 82, 642-662.
- Freund, A.M., Ebner, N.C. (2005). Shifting from promoting gains to balancing losses. U W. Greve, K. Rothermund, D. Wentura (Ur.), *The adaptive self: Personal continuity and intentional self-development (185-202)*. Ashland, OH: Hogrefe and Huber.
- Gestsdottir, S., Lerner, M. (2007). Intentional self-regulation and positive youth development in early adolescence: Finding from the 4-H Study of Positive Youth Development. *Developmental Psychology*, 33, 176-187.
- Greve, W., Wentura, D. (2007). Personal and subpersonal regulation of human development: Beyond complementary categories. *Human Development*, 50, 201-207.
- Guisinger, J.S., Blatt, S.J. (1994). Individuality and relatendness. *American Psychologist*, 49, 104-111.
- Haase, C.M., Heckhausen, J., Köller, O. (2008). Goal engagement in the school-to-work transition: Beneficial for all, particularly for girls. *Journal of Research on Adolescence*, 17, 671-698.
- Haase, C.M., Heckhausen, J., Wrosch, C. (2013). Developmental Regulation Across the Life Span: Toward a New Synthesis. *Developmental Psychology*, 49, 964-972.

- Hampson, S.E., Goldberg, L.R. (2006). A First Large Cohort Study of Personality Trait Stability Over 40 Years Between Elementary School and Midlife. *Journal of Personality and Social Psychology*, 91, 763-779.
- Havighurst, R. (1953). *Human development and education*. New York: Longmans Green.
- Havighurst, R. (1972). *Developmental Tasks and Education*. New York: David McKay.
- Haynes, T.L., Heckhausen, J., Cimperfield, J.G., Perry, R.P., Newall, N.E. (2009). Primary and secondary control strategies: Implications for health and well-being among older adults. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 28, 165-197.
- Heckhausen, J. (1997). Developmental regulation across adulthood: Primary and secondary control of age-related changes. *Developmental Psychology*, 33, 176-187.
- Heckhausen, J. (1999). *Developmental Regulation in Adulthood*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Heckhausen, J., Baltes, P.B. (1991). Perceived controllability of expected psychological change across adulthood and old age. *Journal of Gerontology: Psychological Sciences*, 46, 165-173.
- Heckhausen, J., Schulz, R. (1995). A life-span theory of control. *Psychological Review*, 102, 284-304.
- Heckhausen, J., Wrosch, C., Schulz, R. (2010). A motivational theory of life-span development. *Psychological Review*, 117, 32-60. doi:10.1037/a0017668.
- Hogstel, M.O., Curry, L.C. (1995). Ego integrity versus despair in the later years. *Journal of Clinical Geropsychology*, 1, 165-173.
- Johnson, C.L., Barer, B.M. (1993). Coping and sense of control among the oldest old: An Exploratory analysis. *Journal of Aging Studies*, 7, 67-80.
- Jopp, D., Smith, J. (2006). Resources and life-management strategies as determinants of successful aging: On the protective effect of selection, optimization, and compensation (SOC). *Psychology and Aging*, 21, 253-265. doi:10.1037/0882-7974.21.2.253
- Keniston, K. (1970). Youth: A "new" stage of life. *American Scholar*, 39, 631-654.
- Kernick, T.D., Griskevicius, V., Neuberger, S.L., Schaller, M. (2010). Renovating the Pyramid of Needs: Contemporary Extension Built Upon Ancient Foundations. *Perspective on Psychological Science*, 5, 292-314.
- Keyes, C.L.M., Ryff, C.D. (1998). Generativity in adult lives: Social structural contours and quality of life consequences, U D.P. McAdams, E. de St. Aubin (Ur.), *Generativity and Adult Development: How and Why We Care for the Next Generation* (227-263). Washington, DC: APA Press.
- Kim, S. (2012). *Developmental Changes of Emerging Adults Couples during Transition to Parenthood*. Thesis for the Master Degree, Ohio State University.
- Kotre, J. (1984). *Outliving the self: Generativity and the interpretation of lives*. Baltimore: John Hopkins University Press.
- Kunzmann, U., Baltes, P.B. (2005). The psychology of wisdom: Theoretical and empirical challenges. U R.J. Steinberg, J. Jordan (Ur.), *Handbook of wisdom* (110-135). New York: Cambridge University Press.
- Lachman, M.E. (2004). Development in midlife. *Annual Review of Psychology*, 55, 305-331. doi: 10.1146/annurev.psych. 55.090902.141521

- Lacković-Grgin, K. (2004). Adaptirana Loyola skala generativnosti. U K. Lacković-Grgin, A. Proroković, V. Čubela, Z. Penezić (Ur.), *Zbirka psiholoških skala i upitnika*, Sv.2 (77-79). Zadar: Filozofski fakultet.
- Lacković-Grgin, K. (2006). Samoregulacija u odrasloj dobi. U K. Lacković-Grgin, V. Čubela Adorić (Ur.), *Odabrane teme iz psihologije odraslih* (25-65), Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Lacković-Grgin, K. (2012). Žaljenja: fenomenologija, konceptualizacije i istraživanja. *Društvena istraživanja*, 21, 651-670.
- Lacković-Grgin, K., Grgin, T., Sorić, I., Penezić, Z. (1999). Personal control of development: Some correlates, sex, and age differences. *VII European Congress of Psychology, Roma, Abstracts*, 246-247.
- Lacković-Grgin, K., Penezić, Z. (2010). Self-regulation Across Some Life Transitions. U T.W. Miller (Ur.), *Handbook of Stressful Transitions Across the Lifespan* (411-441). New York: Springer.
- Lehr, U., Thomae, H. (1987). *Formen seelischen Älterns: Ergebnisse der Bonner Gerontologischen Langsschnittstudie (BOLSA)*. Stuttgart, Germany: Enke.
- Lerner, R.M. (1984). *On the nature of human plasticity*. New York: Cambridge University Press.
- Lerner, R.M., Kauffman, M.B. (1985). The concept of development in contextualism. *Developmental Review*, 5, 309-333.
- Li, S.C., Freund, A.M. (2005). Advances in lifespan psychology: The co-construction of biocultural and personal influence. *Research on Human Development*, 2, 1-23.
- Linderberger, U., Marsiske, M., Baltes, P.B. (2000). Memorizing while walking: Increasing dual-task costs from young adulthood to old age. *Psychology and Aging*, 15, 417-436.
- Marshall, V.W. (1999). Analyzing social theories of aging. U V.L. Bengston, K.W. Schaie (Ur.), *Handbook of Theories of Aging* (434-458). New York: Springer.
- Mayser, S., Scheibe, S., Riediger, M. (2008). An Empirical Differentiation of Goals and Life Longings. *European Psychologist*, 13, 126-140.
- McAdams, D.P., de St. Aubin, E. (1992). A theory of generativity and its assessment through self-report, behavioral acts and narrative themes in autobiography. *Journal of Personality and Social Psychology*, 62, 1003-1015.
- Minoa, Ž. (1994). *Istorija starosti: Od antike do renesanse*. Sremski Karlovci-Novı Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stanojevića / Minois, G. (1987). *Historie de la vieillesse. De l'Antiquité a la Renaissance*, Paris: Fayard/.
- Nagin, D. (1999). Analysing developmental trajectories: A semiparametric, group-based Approach. *Psychological Methods*, 4, 139-157.
- Nilson, M., Ekman, S.L., Ericsson, K., Winbald, B. (1996). Some characteristics of the quality of life in old age illustrated by means of Allardt's concept. *Scandinavian Journal of Caring Sciences*, 10, 134-143.
- Nurmi, J.E., Salmela-Aro, K. (2002). Goal construction, reconstruction and depressive symptoms in life-span context: The transition from school to work. *Journal of Personality*, 70, 385-420.
- Penezić, Z., Lacković-Grgin, K., Tucak, I., Nekić, M., Žorga, S., Poljšak Škraban, O., Vehovar, U. (2008). Some predictors of generative action among adults in two transitional countries. *Social Indicators Research*, 87, 237-248.

- Peterson, B.E., Klohnen, E.C. (1995). Realization of generativity in two samples of women at midlife. *Psychology and Aging*, 10, 20-29.
- Pokrovac, I. (2003). *Odnos intrinzične i ekstrinzične religioznosti sa životnim ciljevima i zadovoljstvom životom*. Neobjavljeni diplomski rad, Sveučilište u Zadru.
- Reifman, A., Arnett, J.J., Colwell, M.J. (2007). Emerging Adulthood: Theory, Assessment and Application. *Journal of Youth Development*, 2(1), (kopija, dobrotom prvog autora)
- Riediger, M., Ebner, N.C. (2007). A Broader Perspective on Three Lifespan Theories: Comment on Boerner and Jopp. *Human Development*, 50, 196-200. DOI:1159/000103359
- Riley, M.W. (1985). Age strata in social systems. U R.H. Binstock, E. Shanas (Ur.), *Handbook of aging and the social sciences* (369-411). New York: Van Nostrand Reinhold.
- Ryff, C.D., i Keyes, C.L.M. (1995). The structure of psychological well-being revisited, *Journal of Personality and Social Psychology*, 69, 719-727. doi:10.1037/0022-3514.18.4.896
- Schaie, K.W. (1990). Intellectual development in adulthood. U J.E. Birren, K.W. Schaie (Ur.), *Handbook of the psychology of aging* (291-309). New York: Academic Press.
- Scheibe, S., Freund, A. (2008). Approaching Sensucht (Life Longings) from a Life-Span Perspective: The Role of Personal Utopias in Development. *Research in Human Development*, 5, 121-133.
- Scheibe, S., Kunzmann, U., Baltes, P.B. (2007). Wisdom, Life Longings, and Optimal Development. U J.A. Blackburn, C.N. Dulmus (Ur.), *Handbook of Gerontology* (117-142). Hoboken, New Jersey: John Wiley and Sons.
- Settersten, R.A., Jr. (1999). *Live in Time and Place: The Problems and Promises of Developmental Science*, Amityville, NY: Baywood.
- Skaletz, C., Seiffke-Krenke, I. (2010). Models of Developmental Regulations in Emerging Adulthood and Links to Symptomatology. U S. Shulman, J.-E. Nurmi (Ur.), *The Role of goals in navigating individual lives during emerging adulthood, New Directions for Child and Adolescent Development*, No. 130 (71-82). Wiley Periodicals, Inc. DOI: 10.1002/cd.282.
- Smedslund, J. (1995). Psychologic: common sense and the pseudoempirical. U J.A. Smith, R. Harré, L. van Langenhove (Ur.), *Rethinking Psychology* (196-206). London: Sage.
- Smith, J., Baltes, P.B. (1990). Wisdom related knowledge: Age/cohort differences in response to life planning problems. *Developmental Psychology*, 26, 494-505.
- Sørensen, A.B. (1986). Social structure and mechanisms of life-course processes. U A.B. Sørensen, F.E. Weinert, L.R. Sherrod (Ur.), *Human development in the life-course: Multidisciplinary perspectives* (177-197). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Staudinger, U., Marsiske, M., Baltes, P.B. (1995). Resilience and reserve capacity in later adulthood: Potential and limits of development across the life span. U D. Cicchetti i D. Cohen (Ur.), *Developmental Psychopathology*, Vol. 2 (801-847). New York: Wiley.
- Staudinger, U.M., Lindenberger, U. (Ur.) (2003). *Understanding human development: Dialogues with lifespan psychology*. Boston: Kluwer.
- Steinberg, L. (1993). *Adolescenc.*, New York: McGraw-Hill.
- Stewart, A.J., Vandewater, E.A. (1998). The course of generativity. U D.P. McAdams, E. de St.Aubin (Ur.), *Generativity and Adult Development: How and Why We Care for the Next Generation* (75-100). Washington, DC: APA Press.

- Thorsen, K. (1998): The paradoxes of gerotranscendence: The theory of gerotranscendence in a cultural gerontological and post-modernist perspective. *Norwegian Journal of Epidemiology*, 8, 165-176.
- Tornstam, L. (1989). Gero-transcendence: A meta-theoretical re-formulation of the Disengagement Theory. *Aging*, 1, 55-63.
- Tucak, I. (2006). Skala generativnog djelovanja. U V. Čubela Adorić, A. Proroković, Z. Penezić, I. Tucak (Ur) *Zbirka psiholoških skala i upitnika*, Sv. 3 (25-32). Zadar: Sveučilište u Zadru.
- Tucak-Junaković, I. (2009). *Provjera osnovnih postavki McAdamsova i De St.Aubinova modela generativnosti u odraslih različite dobi*, Neobjavljena doktorska disertacija, Filozofski fakultet, Zagreb.
- Tucak-Junaković, I. (2010). Skala nade u budućnost čovječanstva. U I. Tucak Junaković, V. Čubela Adorić, Z. Penezić, A. Proroković (Ur), *Zbirka psiholoških skala i upitnika*, Sv.5 (39-45). Sveučilište u Zadru.
- Vaillant, G.E. (1993). *The wisdom of ego*. Cambridge: Harvard University Press.
- Vaillant, G.E., Milofsky, E. (1980). Natural history of male psychological health: IX. Empirical evidence for Erikson's model of life cycle. *American Journal of Psychiatry*, 137, 1348-1359.
- Valsiner, J. (1996). Development, methodology, and recurrence of unsolved problems: on the modernity of "old" ideas. *Swiss Journal of Psychology*, 55, 119-125.
- Verbraak, A. (2000). *Gerotranscendence: An examination of proposed extension to Erik Erikson's theory of identity development*, New Zealand, University of Canterbury, (osobna razmjena).
- Watson, D., Humrichouse, J. (2006). Personality Development in Emerging Adulthood: Integrating Evidence From-Self-Ratings and Spouse Rating. *Journal of Personality and Social Psychology*, 91, 959-974.
- Wiese, B.S., Freund, A.M., Baltes, P.B. (2000). Selection, optimization, and compensation to reduce job/family stressors: Effective when it matters. *Journal of Business and Psychology*, 21, 511-539.
- Wrosch, C., Freund, A.M. (2001). Self-Regulation of Normative and Non-Normative Developmental Challenges. *Human Development*, 44, 264-283.
- Wrosch, C., Heckhausen, J. (1999). Control processes before and after passing a developmental deadline: Activation and deactivation of intimate relationship goals. *Journal of Personality and Social Psychology*, 77, 415-427.
- Wrosch, C., Scheier, M.F., Miller, G.E., Schulz, R., Carver, C.S. (2003). Adaptive self-regulation of unattainable goals: Goal disengagement, goal reengagement, and subjective well-being. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 29, 1494-1508.
- Wrosch, C., Schulz, R. (2008). Health engagement control strategies and 2-year changes in older adult's physical health. *Psychological Science*, 19, 536-540.

NEW IN PSYCHOLOGICAL DEVELOPMENTAL THEORIES: THE MODIFICATION OF EARLIER AND FORMULATION AND TESTING OF NEW THEORIES AND CONCEPTS

Summary

The post-modern revolution and the attitudes on human nature bring along a new conceptualization of life-span development, focusing not only on cognitive, but on organismic processes and emotions, and the importance of context and culture.

Changes may be seen in the bridging of psychology and sociology (Settersten, Jr. 1999), and in the strengthening of an integrative approach in investigations. This approach results in the reconstruction of an earlier concept of development (e.g. propositions of development, peak and the end point of development, developmental importance of childhood, stability in middle age, complete developmental plasticity, retreatment in old age, etc.). Today, the idea of active and proactive construction of one's life is completely accepted. It formed new models of investigations of qualitative changes and new strategies for the analysis of research data that give insight into synchronic and diachronic perspectives of development. Parallel to this, new, two-sided theories appear. One consists of the modification of some earlier big developmental theories without changing their basic concepts. The other includes the formulation of new theories/models that integrate awareness from several areas (psychology of personality, motivation and emotion, social and clinical psychology), as well as biology, sociology and anthropology. Theories highlighting the active construction of one's life stimulated numerous studies on self-regulation of people of different age, sex, educational level, health status, personality traits, culture, etc. Three prominent theories (1. dual-process model of assimilative and accommodative coping; 2. model of selection, optimization and compensation; 3. the motivational theory of life-span development) are being discussed. The article presents an attempt to synthesize these theories and their impact on the investigation of relatively new constructs in psychology.

Key words: life-span development, integrative approach, theories and models of development, gerotranscendence, self-regulation, wisdom, longing

Primljeno: 15. 10. 2014.